

صلى الله عليه وسلم

9 1722

۸۷/۱/۱۰۲۹۸۱
۸۷/۱/۱۴

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته ی الهیات

گرایش

علوم قرآن و حدیث

عنوان پایان نامه

بررسی مضامین قرآنی در دعای ابو حمزه ثمالی ، دعای کمیل و مناجات شعبانیه

استاد راهنما:

دکتر مهرداد صفرزاده

استاد مشاور:

دکتر مجتبی بیگلری

نگارش: مهناز عزیزی

اسفند ماه ۱۳۸۶

۱۳۸۷ / ۷ / ۱۱

۹۸۷۶۵

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و
نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه رازی است.

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته ی الهیات
گرایش علوم قرآن و حدیث
نام دانشجو : مهناز عزیزی

تحت عنوان

بررسی مضامین قرآنی در دعای ابو حمزه ثمالی ، دعای کمیل و مناجات شعبانیه

۱۳۸۷ / ۷ / ۲۱

در تاریخ ۱۳۸۶ / ۱۲ / ۱۵ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه بسیار خوب به تصویب نهایی رسید.

۱- استاد راهنما	دکتر مهرداد صفرزاده	با مرتبه ی علمی	امضاء
۲- استاد مشاور	دکتر مجتبی بیگلری	با مرتبه ی علمی	امضاء
۳- استاد داور داخل گروه	دکتر عادل نادر علی	با مرتبه ی علمی	امضاء
۴- استاد داور خارج از گروه	دکتر خلیل اله احمدوند	با مرتبه ی علمی	امضاء

سپاسگزاری:

با ادای احترام به تمامی کسانی که سهمی در آموختنم داشته اند. وبا قدردانی و سپاس فراوان از اساتید بزرگوار ، جناب دکتر مهرداد صفرزاده و جناب دکتر مجتبی بیگلری که راهنمای این جانب در تدوین این پایان نامه بودند . وامتنان ویژه از جناب دکتر عادل نادر علی که توشه های بسیار از محضر درسش به یادگار دارم . وهم چنین ابراز حق شناسی به پدرم برای زحماتش ، و به روح مادرم که اوج نشاطش در بالندگی فرزندانش در مسیر علم و دانش بود. وسپاس از همسر بزرگوار وفرزندانم که صبورانه در این دوران، تحمل و یاریم کردند .

تقدیم اثر:

برگ سبزی هدیه به آستان نغین درفشان عالم وجود،
امیر مؤمنان علی بن ابیطالب علیه السلام، که زمزمه ی
مناجات هایش در تمامی دوران ها ، مشام جان عارفان
را می نوازد و امتداد سلاله ی پاکش نوید ظهور حقیقت
و عدالت را به جهان هستی هدیه کرده است.

چکیده

با توجه به اهتمام معصومین علیهم السلام به دعا و مناجات ، ادعیه ی فراوانی با الفاظ زیبا و مفاهیم عالی از آنان به یادگار مانده است که هر کدام جایگاه خاص و ویژه ای در بین اهل ذکر و مناجات دارند و میان آن ها، دعای ابو حمزه ی ثمالی ، دعای کمیل و مناجات شعبانیه ، در مراتبی عالی اند که بررسی مضامین قرآنی مندرج در آن ها ، موضوع این پژوهش است .

برای نیل به این منظور دو شیوه قابل اجرا بود ؛ یکی بررسی مفاهیم قرآنی در هر کدام از این ادعیه به صورت مجزا، و دیگری بیان این مفاهیم در آن ها به صورت مشترک . و از آن جایی که در شیوه ی اخیر، هم امکان تطبیق معانی مشترک این سه دعا بود و هم از تکرار مطالب جلوگیری می شد ، لذا شیوه ی دوم انتخاب شد ، و در این راه سعی شد که هیچ یک از فراز های این ادعیه مورد غفلت واقع نشود و همه ی آن ها بررسی شود. هر چند گاهی یک فراز در بخشی مورد بررسی قرار گرفته است که در بخش دیگر هم قابل بررسی بود؛ و این به دلیل مفاهیم متعددی است که غالباً در یک فراز وجود دارد و در این رابطه هر فراز از دعا، در جایی که ارتباط معنایی بیشتری دارد مطرح، و نیز مواردی در چند جا مورد توجه قرار گرفته است. با توجه به گستردگی مضامین قرآنی ، که بررسی همه ی آنها چندین برابر حجم یک پایان نامه می شد ، در ضمن انجام کار، موضوع به اصول دین مشترک بین همه ی مسلمانان ، یعنی توحید ، نبوت و معاد ، محدود، و از تدوین نتایج به دست آمده از موضوعات دیگر، در این پژوهش خودداری شد .

با توجه به بررسی صورت گرفته دریافتیم که این ادعیه حاوی بسیاری از مضامین قرآنی است که گاهی به صورت آوردن تمام یک آیه یا بخشی از آن و یا مفهوم آن با الفاظ و عبارات دیگر است و در موارد فراوانی داعی با توجه به آیه ای، درخواست متناسب با آن را مطرح می کند . می توان نتیجه گرفت که این ادعیه انعکاسی از آیات روح بخش قرآن کریم است و توجه و اهتمام انسان به مطالعه و تعمق در آن ها ، در کنار تلاوت و تفکر در آیات الهی ، می تواند وی را در مخاطبه و گفتگوی دو بسویه با خداوند و فهم هر چه بیشتر کلام خداوند به توفیقات بزرگی برساند .

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲	فصل اول : کلیات.....
	بخش اول : دعا و مناجات
۳	۱-۱- دعا و مناجات در اسلام.....
۴	۱-۲- ادعیه مأثوره
۴	۱-۳- معنای دعا.....
۵	۱-۴- واژگان مرتبط با دعا.....
۵	۱-۴-۱- سؤال.....
۵	۱-۴-۲- ندا.....
۶	۱-۴-۳- مناجات.....
۷	۱-۵- دعا در قرآن.....
۷	۱-۵-۱- دعای خداوند.....
۸	۱-۵-۲- دعای بندگان.....
۸	۱-۵-۳- دعای سایر موجودات.....
۹	۱-۶- نمونه هایی از دعای پیامبران (ع) در قرآن.....
۱۲	۱-۷- نمونه ای زیبا از دعا و مناجات در قرآن
	بخش دوم: تحقیق در ادعیه
۱۳	۱-۲- سیرتألیف کتب مربوط به ادعیه.....
۱۵	۱-۲-۱- کتب تألیف شده در باره ی ادعیه.....
۱۷	بخش سوم : ادعیه منتخب.....
۱۷	۱-۳- آشنایی با ادعیه ی منتخب.....
۱۷	۱-۳-۱- دعای ابو حمزه ثمالی.....
۱۸	۱-۳-۱-۱- راوی دعای ابو حمزه ثمالی
۱۹	۱-۳-۱-۲- شروع دعای ابو حمزه ثمالی
۱۹	۱-۳-۲- دعای کمیل
۱۹	۱-۳-۲-۱- راوی دعای کمیل
۲۱	۱-۳-۲-۲- شروع دعای کمیل.....
۲۲	۱-۳-۳- مناجات شعبانیه
۲۲	۱-۳-۳-۱- راوی مناجات شعبانیه
۲۴	۱-۳-۳-۲- شروع مناجات شعبانیه.....

فصل دوم: مفاهیم و الفاظ مشترک قرآن و ادعیه ابو حمزه ثمالی، کمیل و مناجات شعبانیه

بخش اول: مفاهیم و الفاظ مرتبط با توحید و اسماء و صفات خداوند

- ۲۷..... ۱-۱-۲- اسماء حسنی.....
- ۲۸..... ۲-۱-۲- اسماء و صفات الهی مشترک در قرآن و ادعیه منتخب.....
- ۲۹..... ۱-۲-۱-۲- الله.....
- ۳۰..... ۲-۲-۱-۲- اله.....
- ۳۱..... ۳-۲-۱-۲- احد (واحد).....
- ۳۲..... ۴-۲-۱-۲- اکرم (کریم).....
- ۳۶..... ۱-۴-۲-۱-۲- کرم الهی و عفو بندگان.....
- ۳۸..... ۵-۲-۱-۲- ارحم الراحمین (رحیم - ذو الرحمة).....
- ۳۹..... ۱-۵-۲-۱-۲- رحمت واسعه ی الهی.....
- ۴۰..... ۲-۵-۲-۱-۲- جز به رحمت خدا امیدی نیست.....
- ۴۰..... ۳-۵-۲-۱-۲- انتشار رحمت الهی.....
- ۴۰..... ۴-۵-۲-۱-۲- بهشت جلوه ای از رحمت الهی.....
- ۴۱..... ۵-۵-۲-۱-۲- دو بهره از رحمت (کفلین).....
- ۴۱..... ۶-۵-۲-۱-۲- افاضه ی رحمت به خواست خداست.....
- ۴۲..... ۷-۵-۲-۱-۲- درخواست رحمت.....
- ۴۳..... ۸-۵-۲-۱-۲- امیدواری به رحمت خداوند.....
- ۴۴..... ۹-۵-۲-۱-۲- یأس از رحمت خداوند.....
- ۴۴..... ۱۰-۵-۲-۱-۲- خداوند رحمت را بر خود واجب فرموده است.....
- ۴۵..... ۱۱-۵-۲-۱-۲- اهل رحمت چه کسانی هستند؟.....
- ۴۵..... ۶-۲-۱-۲- احکم الحاکمین (خیر الحاکمین).....
- ۴۷..... ۷-۲-۱-۲- اهل التقوی - اهل المغفره.....
- ۴۸..... ۸-۲-۱-۲- ابقی.....
- ۴۸..... ۹-۲-۱-۲- بر.....
- ۴۸..... ۱۰-۲-۱-۲- بصیر.....
- ۴۹..... ۱۱-۲-۱-۲- توأب (قابل التوب).....
- ۵۰..... ۱۲-۲-۱-۲- جبار.....
- ۵۱..... ۱۳-۲-۱-۲- جامع.....
- ۵۲..... ۱۴-۲-۱-۲- حلیم.....
- ۵۲..... ۱۵-۲-۱-۲- حق.....
- ۵۳..... ۱۶-۲-۱-۲- حمید.....
- ۵۳..... ۱-۱۶-۲-۱-۲- تحمید و تسبیح.....

- ۵۴.....حفیظ(حافظ).....۱۷-۲-۱-۲
- ۵۵.....خالق(احسن الخالقین).....۱۸-۲-۱-۲
- ۵۶.....خبیر.....۱۹-۲-۱-۲
- ۵۶.....خبیر الماکرین.....۲۰-۲-۱-۲
- ۵۷.....خبیر المنزلین.....۲۱-۲-۱-۲
- ۵۸.....ذوالفضل.....۲۲-۲-۱-۲
- ۵۹.....ذو انتقام.....۲۳-۲-۱-۲
- ۶۰.....ذو الجلال و الاکرام.....۲۴-۲-۱-۲
- ۶۰.....رؤف.....۲۵-۲-۱-۲
- ۶۱.....رب.....۲۶-۲-۱-۲
- ۶۲.....ربوبیت ، آفرینش و پرورش.....۱-۲۶-۲-۱-۲
- ۶۳.....ربوبیت ودعا و درخواست.....۲-۲۶-۲-۱-۲
- ۶۴.....رزاق.....۲۷-۲-۱-۲
- ۶۵.....اقسام روزی.....۱-۲۷-۲-۱-۲
- ۶۶.....رفیع الدرجات.....۲۸-۲-۱-۲
- ۶۷.....رقیب.....۲۹-۲-۱-۲
- ۶۷.....سمیع.....۳۰-۲-۱-۲
- ۶۸.....شهید.....۳۱-۲-۱-۲
- ۶۹.....شدید العقاب (سریع العقاب).....۳۲-۲-۱-۲
- ۷۰.....علیم (علام الغیوب).....۳۳-۲-۱-۲
- ۷۰.....عفو.....۳۴-۲-۱-۲
- ۷۱.....عفوکننده ی بسیاری از گناهان.....۱-۳۴-۲-۱-۲
- ۷۲.....علی(اعلی - متعال).....۳۵-۲-۱-۲
- ۷۲.....عظمت خداوند.....۳۶-۲-۱-۲
- ۷۳.....عزیز.....۳۷-۲-۱-۲
- ۷۳.....عزت خداوند.....۱-۳۷-۲-۱-۲
- ۷۴.....عزت و هدایت.....۲-۳۷-۲-۱-۲
- ۷۵.....سوگند به عزت الهی.....۳-۳۷-۲-۱-۲
- ۷۶.....غنی.....۳۸-۲-۱-۲
- ۷۶.....بی نیازی خداوند از بندگان.....۱-۳۸-۲-۱-۲
- ۷۷.....فقر انسان.....۲-۳۸-۲-۱-۲
- ۷۹.....غافر الذنب.....۳۹-۲-۱-۲
- ۷۹.....غفور.....۴۰-۲-۱-۲

- ۷۹.....۲-۱-۲-۴۱- غفار الذنوب
- ۷۹.....۲-۱-۲-۴۲- غفار
- ۸۱.....۲-۱-۲-۴۲- طلب آمرزش برای خود و دیگران
- ۸۲.....۲-۱-۲-۴۲- عدم غفران موجب زیان کاری
- ۸۲.....۲-۱-۲-۴۳- قریب
- ۸۴.....۲-۱-۲-۴۳- تقرب به خداوند
- ۸۵.....۲-۱-۲-۴۳- ذکر خدا و تقرب به او
- ۸۵.....۲-۱-۲-۴۳- دوام بر ذکر خداوند
- ۸۷.....۲-۱-۲-۴۴- قوی (ذو القوة)
- ۸۸.....۲-۱-۲-۴۴- ضعف انسان
- ۸۹.....۲-۱-۲-۴۵- قدوس
- ۸۹.....۲-۱-۲-۴۶- قهار (قاهر)
- ۹۰.....۲-۱-۲-۴۷- قادر
- ۹۰.....۲-۱-۲-۴۷- قدرت الهی در همه ی کائنات جاریست
- ۹۰.....۲-۱-۲-۴۷- همه ی مقدرات عالم در تقدیر قدرت اوست
- ۹۱.....۲-۱-۲-۴۷- کسی از دایره ی قدرت الهی نمی تواند خارج شود
- ۹۲.....۲-۱-۲-۴۸- کافی
- ۹۳.....۲-۱-۲-۴۹- مالک (ملک)
- ۹۴.....۲-۱-۲-۵۰- مبدئ (معید)
- ۹۴.....۲-۱-۲-۵۱- مجیب
- ۹۵.....۲-۱-۲-۵۲- مجید
- ۹۶.....۲-۱-۲-۵۳- محیط
- ۹۶.....۲-۱-۲-۵۴- مستعان
- ۹۷.....۲-۱-۲-۵۵- نصیر (خیر الناصرین)
- ۹۷.....۲-۱-۲-۵۶- نور
- ۹۹.....۲-۱-۲-۵۶- نور پروردگار و هدایت
- ۱۰۰.....۲-۱-۲-۵۶- افاضه ی نور از خداوند
- ۱۰۰.....۲-۱-۲-۵۶- نور خداوند روشنی هر چیزی است
- ۱۰۱.....۲-۱-۲-۵۷- وهاب
- ۱۰۲.....۲-۱-۲-۵۸- ولی (مولی)
- ۱۰۳.....۲-۱-۲-۵۸- تنها مولای مؤمنان خداوند است
- ۱۰۳.....۲-۱-۲-۵۹- وکیل
- ۱۰۴.....۲-۱-۲-۶۰- هادی

۱۰۵.....۱-۲-۱-۶۰-۱-خواری در محرومیت از هدایت

۱۰۶.....۱-۲-۲-۶۰-۲-هدایت به خواست خداوند است

بخش دوم : مفاهیم و الفاظ مرتبط با نبوت

۱۰۷.....۱-۲-۲-۱-صلوات بر پیامبر (ص)

۱۰۹.....۲-۲-۲-توسل به محبت پیامبر (ص)

۱۱۰.....۳-۲-۲-امی بودن رسول خدا (ص)

۱۱۰.....۴-۲-۲-اطاعت از خدا و رسول (ص)

۱۱۱.....۵-۲-۲-مردن بر آیین رسول (ص)

۱۱۲.....۶-۲-۲-ملئه رسول خدا (ص)

۱۱۲.....۷-۲-۲-اشتیاق پیامبر(ص) برای سعادت انسان ها

۱۱۳.....۸-۲-۲-زیارت حج ومرقد نبی (ص)

۱۱۵.....۹-۲-۲-درخواست الحاق به پیامبر (ص)و صالحان

۱۱۵.....۱-۹-۲-۲-صالحان چه کسانی هستند؟

بخش سوم : مفاهیم و الفاظ مرتبط با معاد

۱۱۸.....۱-۳-۲-یاد مرگ و آمادگی برای آن

۱۱۸.....۱-۳-۲-۱-اقرار به گناهان وعذر خواستن

۱۲۱.....۲-۳-۲-۱-وعید مجازات و عقوبت

۱۲۱.....۳-۳-۲-۱-تلاف عمر در آرزو های باطل و غفلت

۱۲۲.....۴-۳-۲-۱-۴-ناامیدی از آخرت

۱۲۳.....۵-۳-۲-۱-۵-عمل صالح بهترین توشه و زاد راه

۱۲۳.....۶-۳-۲-۱-۶-قطعی بودن مرگ انسان

۱۲۴.....۷-۳-۲-۱-۷-مصیر و بازگشت

۱۲۶.....۲-۳-۲-استیفای نفس (خروج نفس)

۱۲۷.....۳-۳-۲-۳-قیامت و خروج از قبور

۱۲۷.....۱-۳-۳-۲-بار گناهان بر پشت انسان

۱۲۸.....۲-۳-۳-۲-خداوند هر که را بخواهد می بخشد یا عذاب می کند

۱۲۹.....۴-۳-۲-۴-نشور

۱۳۰.....۱-۴-۳-۲-هر کس به خود مشغول است

۱۳۰.....۲-۴-۳-۲-گروه های مختلف مردم

۱۳۱.....۳-۴-۳-۲-روز حکم کردن خداوند

۱۳۲.....۴-۴-۳-۲-جز نزد خداوند پناهگاهی نیست

۱۳۳.....۵-۴-۳-۲-روز آشکار شدن پنهان ها

۱۳۳.....۶-۴-۳-۲-گواهان و شاهدان

- ۱۳۵.....سوال از انسان-۷-۴-۳-۲
- ۱۳۵.....ناتوانی از پاسخگویی-۱-۷-۴-۳-۲
- ۱۳۶.....مؤمنان و کافران یکسان نیستند-۸-۴-۳-۲
- ۱۳۶.....زنجیر های قهر خداوند-۹-۴-۳-۲
- ۱۳۷.....سفید رویی یا سیاه رویی-۱۰-۴-۳-۲
- ۱۳۷.....آن چه نزد خداست-۵-۳-۲
- ۱۳۹.....بهشت و اهل آن-۶-۳-۲
- ۱۴۰.....حور العین-۱-۶-۳-۲
- ۱۴۰.....دوزخ و اهل آن-۷-۳-۲
- ۱۴۱.....آتش جهنم-۱-۷-۳-۲
- ۱۴۱.....هلاکت و عذاب الیم-۲-۷-۳-۲
- ۱۴۲.....نجات از آتش-۳-۷-۳-۲
- ۱۴۳.....تسلط آتش بر چهره ها-۴-۷-۳-۲
- ۱۴۴.....عدم تخفیف عذاب جهنم-۵-۷-۳-۲
- ۱۴۴.....طولانی بودن عذاب آخرت-۶-۷-۳-۲
- ۱۴۵.....آسمان ها و زمین هم تاب عذاب آخرت را ندارند-۷-۷-۳-۲
- ۱۴۵.....فریاد دوزخیان-۸-۷-۳-۲
- ۱۴۶.....مأموران دوزخ-۹-۷-۳-۲
- ۱۴۷.....وعده ی خداوند به پرکردن دوزخ از معاندان-۱۰-۷-۳-۲
- ۱۴۹.....نتیجه گیری
- ۱۵۰.....فهرست منابع

پیشگفتار

دعا، صمیمی ترین شیوه ارتباط بندگان با خداوند است که از رهگذر آن هر کس به فراخور وجود خود با معبود خویش، راز و نیاز می کند. یکی برآورده شدن نیازهای دنیوی را می طلبد، دیگری شرمنده از سیاهی نامه ی عمل خویش است و بخشایش الهی را درخواست می کند، بنده ای دیگر که گام در راه پرنشیب و فراز سلوک معنوی نهاده و شراب معنا، پیمانۀ ی جانس را لبالب ساخته است توشه ای افزون تر طلب می کند؛ در مرتبه ای بس فراتر از آن، اولیای الهی که بنا به ضرورت، از غرقه شدن در دریای عشق و تماشای جلوه جمال و جلال حق، ساعاتی محروم مانده اند، عذر تقصیر می آورند و توفیق جبران گذشته را از دوست انتظار می برند.

باری در این سوی دعا بندگان با هزاران خواسته با اشک و آه، یکسره جویای خواسته خودند، در سوی دیگر آن وجودی که خداوندگاری زینده اوست و خود را بیش از هر صفتی به صفات رحمان و رحیم موصوف کرده، و در نخستین آیات کتابش خود را کریم دانسته.^۱ خدایی که از راز درون بندگانش بهتر از خود آنان آگاه است و از میزان صدق نیازهایشان، حتی اگر بر زبان جاری نکنند، باخبر است. او آن چنان به بندگان نزدیک است که در پاسخ پرسش آنان حتی به پیامبرش اجازه وساطت در پاسخگویی را نمی دهد، و چنان بردبار است که از اصرار فزون از حد بندگان رنجور نمی شود.^۲

تجلی زیبایی این گفت و گوی با پروردگار در ادعیه به جا مانده از معصومین علیهم السلام به خوبی مشهود است و تمامی فرازهای آن ها درس هایی از ادب و روش دعا و مناجات با خداوند، و در بر گیرنده ی معارف و تعالیمی است که خداوند با نزول آیات خویش، بندگان مشتاق را از آن ها بهره مند فرموده و یافتن وجوه تشابه مضمونی سه دعا از میان این ادعیه، با قرآن کریم، انگیزه ی تهیه و تدوین این پایان نامه است.

در ابتدای امر که به موضوع بررسی مضامین قرآنی در سه دعای ابو حمزه ثمالی، دعای کمیل و مناجات شعبانیه پرداخته شد به نظر رسید که می توان این مضامین را در قالب یک پایان نامه ارائه داد اما در ادامه ی کار معلوم شد که پرداختن به همه ی آن ها قطعاً چند برابر حجم یک پایان نامه می شد. لذا تصمیم بر آن شد که از میان همه ی موضوعات، به اصول دین پرداخته شود و با این اندیشه، مطالب در دو فصل تدوین شد:

فصل اول به کلیات اختصاص یافت که در آن در به دعا و معانی مترادف آن و نمونه هایی از ادعیه ی قرآنی و مطالبی در باره ی سیر تدوین کتب ادعیه و معرفی اجمالی ادعیه ی انتخاب شده پرداخته شده است. در این فصل سعی شد از آوردن مطالب تکراری که در اغلب کتب مربوط به دعا آمده است خودداری شود.

فصل دوم در سه بخش، تدوین شد:

بخش اول به اصل و اساس همه ی معارف الهی یعنی توحید اختصاص یافت و به موضوعات مرتبط با آن یعنی اسماء و صفات الهی و توحید و شرک پرداخته شد و بارزترین اسماء و صفات که بین قرآن کریم و این ادعیه مشترک بود مطرح شد.

بخش دوم به نبوت و مطالبی که به رسالت نبی اکرم (ص) و وجود مبارک ایشان ارتباط دارد، می پردازد.

بخش سوم به مطالب مرتبط با مرگ و معاد و سرنوشت انسان ها در عالم دیگر اشاره می کند.

در پایان عذر تقصیر به آستان پروردگار و رسول رحمتش و اهل بیت پاک و مطهرش (سلام و درود خداوند بر روان های پاکشان) عرضه می دارم و امیدوارم کاستی های فراوان، و عدم ارائه ی حق مطلب (که به حق کاری بس دشوار و خارج از بضاعت این جانب است) را با گوشه ی چشم عنایت، و نظر خطاپوش خویش ببخشایند و

۱- اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ (علق: ۳) بخوان، و پروردگار تو کریم ترین [کریمان] است.

۲- يَمْضِ لَا يُبْرِمُهُ الْجَاهُ الْمَلِيحِينَ. فقره ۹۹ دعای جوشن کبیر.

توفیق طیّ طریق شناخت و معرفت ثقلین را به همگان عنایت فرمایند . و من الله التوفیق و علیه التکلان .

فصل اوّل

کلیات

فصل اول : کلیات

موضوع دعا و ابعاد و آثار و سایر موضوعات مربوط به آن بسیار وسیع است ، و از آن جا که هدف اصلی این پژوهش ، بیان تأثیر لفظی و معنایی قرآن بر سه دعای مورد اشاره در عنوان است ، پرداختن به موضوع دعا از تمام جهات ، باعث اطاله ی کلام خواهد شد . لذا از آوردن مطالبی که می توان گفت در اکثر کتب مربوط به دعا ، تکرار شده است حتی المقدور اجتناب می شود . در این فصل ، در سه بخش به اختصار کلیاتی در باره ی دعا و معانی مترادف آن و نیز سیر تدوین کتب ادعیه و معرفی ادعیه ی انتخاب شده در این پژوهش ، آورده خواهد شد .

بخش اول: دعا و مناجات

۱-۱- دعا و مناجات در اسلام

دعا و مناجات در فرهنگ و معارف اسلامی جایگاه خاص و ویژه ای دارد. شاید حدیث معروف رسول اکرم (ص)، خود به تنهایی می تواند بیان گر این جایگاه رفیع باشد که اصل و اساس عبودیت و بندگی خدا را در دعا متجلی می داند^۱. در روایاتی دیگر، رسول خدا (ص) دعا را برترین عبادت^۲، و حضرت علی علیه السلام آن را کلید بهشت و گردنبند رستگاری^۳، معرفی می فرمایند.

دعا و مناجات، حلقه ی اتصالی است که بنده ی خاکی را به اوج مقام کبریایی متصل می کند. دین اسلام و علی الخصوص مکتب اهل بیت علیهم السلام، به این مطلب عنایت خاص و تام داشته اند. مکتب اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام مشحون از ادعیه ای است که هر یک به نوعی، دل های مشتاق مناجات با معشوق را از شهد جان فزای شور و عشق و دل دادگی توأم با ادب و خوف و خشیت و رجاء و توکل، سیراب می کنند. و در ریچه هایی از خزائن اسرار الهی بر طالبان معنا می گشایند.

آیه الله حسن زاده آملی در این باره می نویسد: «لطایف و اسراری که از ادعیه استفاده می شود در روایات نیست. زیرا در روایات، حضرات معصومین (ع) با مردم محاورت داشتند و به قدر عقولشان با آنها تکلم می کردند نه به کنه عقل خود؛ «ما کَلَّمْ رَسُولُ اللَّهِ (ص) الْعِبَادَ بِكُنْهِ عَقْلِهِ قَطَّ»^۴ اما با خداوند متعال به کنه عقل خودشان مناجات و دعا داشتند. هر یک از ادعیه ی مأثوره، مقاله ی علمیه ی پیغمبریا امامی است^۵.

۱- «الدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ» دعا مغز عبادت است. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۳ ق، ۱۹۸۳ م، ج ۹۳، ص ۳۰۰؛ فیض کاشانی، مولی محمد محسن، المحجة البيضاء، مقدمه سید محمد مشکوة، مکتبه الاسلامیه، ج ۲ ص ۲۸۲ کتاب الاذکار و الدعوات، باب ۲.

۲- «أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ الدُّعَاءُ». المتقی الهندی، علاء الدین علی بن حسام الدین، کنز العمال، مؤسسة الرسالة، بیروت، ۱۴۰۱ ق، ص ۳۱۳۴.

۳- «الدُّعَاءُ مَفَاتِيحُ الْجَنَانِ وَمَقَالِيدُ الْفَلَاحِ». مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۳ ق، ۱۹۸۳ م، ج ۹۳، ص ۳۴۱.

۴- پیامبر خدا (ص) هرگز با کنه عقل خود با بندگان سخن نگفتند.

۵- حسن زاده آملی، حسن، هزار و یک نکته، مرکز نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۶۵ ش. نکته های ۹۱ و ۳۳۳.

۱-۲- ادعیه مأثوره

در این جا شاید بی ارتباط نباشد که به اصطلاح « ادعیه ی مأثوره » یا « ادعیه ی وارده » ، که گاهی در رابطه با برخی ادعیه به کار برده می شود ، اشاره کنیم . با توجه به اهمیت دعا و گفتگو و مناجات با پروردگار، از پیامبر اکرم (ص) و سایر معصومین علیهم السلام ادعیه ای به یادگار مانده است که علاوه بر این که عرض حال این بزرگان به درگاه خداوند است ، نوعی آموزش و تعلیم برای سالکان است که نحوه ی سخن گفتن با خداوند تعالی را نشان می دهد و بسیاری از آن ها در متون دینی مضبوط است . چرا که در هر زمان از یاران صاحب سر آنان ، کسانی بوده اند که به جمع آوری این ادعیه ی ارزشمند علاقمند بوده اند . به این گونه ادعیه ، « ادعیه مأثوره » یا « ادعیه ی وارده » اطلاق می شود . از نمونه های این ادعیه ، به ادعیه ی « صحیفه ی سجادیه » و سایر ادعیه که در کتب دعایی مانند « زاد المعاد » علامه مجلسی و « مفاتیح الجنان » شیخ عباس قمی ، گرد آوری شده است ، می توان اشاره کرد .

۱-۳- معنای دعا

الفاظ و واژگان مربوط به نیایش و دعا در قرآن گوناگون است . از اختلاف صوری واژه ها بر می آید که هر یک متناسب با نوع خاصی از گفت و گو با آفریدگار است .

کاربرد واژه ی « دعا » و مشتقات آن ، در قرآن بیش از دیگر واژگان هم معنی با آن است .^۱
دعاء از « دَعَوَ » بمعنی خواندن و حاجت خواستن و استمداد است و گاهی مطلق خواندن از آن منظور است مثل : فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا^۲ . و دعوت من جز بر گریزشان نیفزود . و گاهی مراد همان در خواست و استمداد است . مثل : الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ^۳ . سپاس خدای را که با وجود سالخوردگی ، اسماعیل و اسحاق را به من بخشید . به راستی پروردگار من شنونده ی دعاست .

در لسان العرب آمده است : « دعا الرجل دعواً و دعاءً : ناداهُ و الاسم الدعوة . » و نیز می نویسد : « رُوی

عَنْ النَّبِيِّ (ص) : الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ .^۴ »

« دعوة نیز به معنی خواندن می باشد .^۵ »

۱- « دَعَوَ » و مشتقات آن ۲۱۲ بار ، « سَأَلَ » و مشتقات آن ۱۲۸ مورد و « نَدَوُ » و مشتقات آن ۵۳ بار در قرآن آمده است .

۲- نوح : ۶ .

۳- ابراهیم : ۳۹ .

۴- ابن منظور الافریقی المصری ، ابی الفضل جمال الدین محمد بن مکرم ، لسان العرب ، دار صادر ، بیروت ، ۲۰۰۰ م ، ج ۱۴ ،

ص ۲۵۷-۲۵۸ .

۵- قرشی ، سید علی اکبر ، قاموس قرآن ، دار الکتب الاسلامیه . ج ۲ ، ص ۳۴۵ .

در مجمع البحرین نیز چنین آمده است: «قوله: «لَنْ نَدْعُوا مِنْ دُونِهِ إِلَهًا» أَي لَنْ نَعْبُدَ أَحَدًا غَيْرَهُ.^۲»

۱-۴-۱- واژگان مرتبط با دعا

علاوه بر دعا، در قرآن کریم واژگان دیگری نیز به کار رفته اند که مرتبط با همین معنا و بیان گری نوعی درخواست و طلب اند و در ارتباط با دعا و مناجات با پروردگار، موضوعیت می یابند که در این قسمت به اختصار به آن ها اشاره می شود:

۱-۴-۱-۱- سؤال

در قرآن واژه سؤال، بیشتر در قلمرو احکام عبادی هم چون حج و انفاق و تاریخ و قیامت و موارد دیگر است که طی نزول قرآن، پرسش هایی در مورد آن ها مطرح می شده و پاسخ های در خور می طلبیده است. شمار آیاتی که واژه سؤال را در مقوله نیایش و دعا نشان می دهد کم است.

در آیه ی شریفه ی «وَ إِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَ لِيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ»^۳ و هر گاه بندگان من، از تو در باره من پرسند، [بگو] من نزدیکم، و دعای دعاکننده را- به هنگامی که مرا بخواند- اجابت می کنم، پس [آنان] باید فرمان مرا گردن نهند و به من ایمان آورند، باشد که هدایت شوند.»، سؤال در این جا به معنی خواستن نیست اما زمینه ساز آن است و همین جویاشدن و پرسیدن از حضور و جایگاه آن است که سبب می شود تا پروردگار خود را دوستدار بندگانش معرفی کند و آنان را با اطمینان به استجاب دعا و خواندنشان، به نیایش بر انگیزد.

اما در این آیه شریفه که مربوط به ماجرای نوح و فرزندش است، به نظر می رسد سؤال و دعا یک

معنی دارند:

قال رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَ تَرْحَمْنِي أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ^۴ گفت: «پروردگارا، من به تو پناه می برم که از تو چیزی بخواهم که بدان علم ندارم، و اگر مرا نیامرزی و به من رحم نکنی از زیانکاران باشم.»

۱-۴-۲- ندا

واژه ی دیگر مرتبط با دعا، «ندا» است. راغب اصفهانی در مفردات، ذیل واژه ی دعا، می نویسد: «دعا

۱- جز او هرگز معبودی را نخواهیم خواند. (کهف: ۱۴).

۲- طریحی، شیخ فخر الدین، مجمع البحرین، دار و مکتبه الهلال، ۱۴۲۱ ق. ۲۰۰۰ م، ج ۱ ص ۱۳۹.

۳- بقره: ۱۸۶.

۴- هود: ۴۷.